

XVI

Наблизилася пізня осінь — листопад. Вона привела сонячні, але вже холодні дні й незвичайно погідні ясні ночі. Одначе про воду говорили люди, що вона вже цвіте. В самій пізній осені був у неї час розцвіту. Вона була ледовато-зимна, мала рішуче срібний полиск, та була така чиста і прозора, що на її дні можна було розрізнити і найдрібніші камінці.

Та вже минув час білення полотен. Білі довгі пасма полотен, що пишалися кожного літа у Марійки в поблизкості бурдеа в саду або на сіножаті коло конюшини, були старанно звиті й заховані в хаті «на горі» у великій скрині. Поля простягалися обнажені зі свого золотистого та різнобарвного строю, і тут і там спинялися громади товарний, випасаючи багату стернину. Поодиноке здавлене калатання майже беззвучних дзвінків при шиї вибраної чільної худобини блукалося, дрижачи тихими полями, завмираючи десь далеко в простороні, а відтак наставала тишина. Спокійна й мирна, а земля огрівала, де могла, свою втомлену поверхню. Около бурдеа виглядала гарно й відновлено.

Михайло пробував уже цілий місяць дома, увихався, як бджола, у всіх закутках господарства, і зробив із нього — як говорив Івоніка — чисте дзеркало. Він багацько чув і видів при війську, навчився багато, і що його тепер вражало дома (тут в бурдею, як і в сільській хаті «на горі») неміло — се була нехарність. Що лише міг у руки взяти — очищував, порядкував, і загалом працював із такою охотою, неначеб вижидав щодня візитації самого генерала або й якої іншої військової старшини. Ніколи не чув себе таким щасливим і вдоволеним, як тепер. Йому здавалося, що був паном якогось великого, пишного, зеленого світу і міг у ньому робити все, що хотів.

Звезене збіжжя стояло золотистим муром, або як рівно вставлена компанія, недалеко бурдеа, коло саду, і ані одне стебельце не звисало з нього безладно, а малий тік, що ділив його від бурдеа, був чисто і старанно виметений. Опале з деревини листя, що становило лісок і сад бурдею, було зібране в велику купу й ожидало своєї удачі, а кукурудза саме лупилася. Очищувану висипували в кошницю коло току, а вона визирала дрібними жовтими зубками крізь плетене пруття великого неповоротного коша. Всюди панував найбільший лад.

Надзір над стайнею і худобою обрав Михайло зараз на другий день по своїм повороті, а Сава мав тепер — як він сам йому, весело всміхаючись, казав — на якийсь час «урльоп».

Він умивав і вичісував свої воли, що вилискувалися на сонці, мов шовк, а у стайні завів лад, мов у хаті.

Івоніка походжував, щасливий і вдоволений, по всім усюдам, і як говорив, то говорив незвичайно голосно. Се був найпевніший доказ його внутрішнього вдоволення і тихого щастя, та що з його душі спала ослона смутку.

Михайло був уже дома. Був уже більш як місяць і мав ще більше як з місяць остатися. Він мав Михайла щохвилі перед очима і знав, що як той піде ще від нього, то за пару місяців верне вже навсе додому. До півроку буде його мати навсе дома...

В неділю ходив він із ним до церкви і здоровив кожного щиро і голосно. Сього року було вже прецінь цілком інакше, як тогід.

Марійка була горда і щаслива й вибирала в душі межі багацькими доньками невістку, а навіть і Сава здавався веселішим, як звичайно.

Він помагав охотно Михайлові при кожній роботі, і хоча уникав усяких допитів брата про Рахіру і його відносин до дівчини, то однак присутність його, здавалося, немов вдоволяла його; щонайменше не потребував ночами пам'ятати про бурдей і худобу в полі, і міг безжурно пересиджувати в Рахірі й її батька. Тут став він, зрештою, майже щоденним гостем...

Інакше малася справа з Михайлом і Анною.

Вони могли лише зрідка бачитися, а ще рідше з собою говорити.

Анна уникала всякої нагоди, щоб ходити в село, а коли пасла товар у полі, пересиджуючи там годинами, все ж таки не могла часто з Михайлом на самоті розмовитися. Зараз приступали до них дівчата або хлопці, що також доглядали тепер тут свою худобину (вона ж не була вже одна в полі), мішалися в розмову, і бесіда сходила на звичайні денні справи. До того боялися, що їх тайна могла частими стрічами зрадитися, і так відкладали все на день святого Михайла, очікуючи його, мов спасення від усяких смутків і клопотів.

— А коли тато й мама заборонять тобі на святого Михайла взяти мене за жінку, що тоді? — спитала тривожно одного разу, коли їм прецінь довелося побути хоч часок на самоті з собою.

Вона звернула свої великі, з жури запалі, блискучі очі допитливо на його обличчя й усміхнулася вимушено.

— Тоді поставлю їм таке питання, — відповів він, весело всміхаючись, — і скажу: або мати мене з Анною тут при собі, або мати мене з Анною в місті. Тоді вже вони зм'якнуть, не бійся. Ти ж не Рахіра. Ти не моя перша сестра, і се не гріх, що ми любимося. Наша милість не потягне за собою гріхів і біди. Іншої причини не мають вони, щоби нас розлучити. Що ти не багацька дитина, — додав, угадавши по виразу її лиця, що в неї були ті самі слова на устах, — то я спитаю в тата: тату, скажу, і ви, мамо! Чи ви були великими багатириями, як побралися? Га? А все-таки бог на вас не забув, та й допоміг щиро, що ви нині красні газди. Я лишу вам усе поле, скажу я їм, тіштеся ним, а я беру собі Анну й верну назад до міста. Там я вже найду собі роботу й не згину. Тепер я вже інакше думаю, як давніше, — тягнув він дальше, підносячи пишно голову вгору, — я вже обглянувся трохи по світі і знаю, що чоловік, який має добру волю до праці і здорові руки, не згине з голоду. В місті живуть люди і без землі. Тяжко живуть вони, се правда, але все-таки живуть, а часто й не гірше від нас. А втім, я се лише так кажу, — додав, знов усміхаючись, — бо я знаю, що як притисну їх, стануть по моїй стороні. У мами нестало би більше сліз плакати за мною. Вже що мала, здається, все виплакала. Я знаю, вони будуть сварити, будуть відказувати й нарікати, мама будуть перед сусідами жалуватися, а тато раз у раз зітхати, а проте хто мене може силувати сватати таку дівчину, що я не можу їй в лице дивитися? Як чоловікові жінка мила, то так, якби вона його очима була. Отак я їм скажу! Нема тобі чого журитися!

Вона підвела до нього спущений погляд і глянула йому вигребущо в добрі, ясні очі.

Він говорив так рішуче й переконуюче, так щиро, що вона не могла не повірити добрим успіхам в будучності. У ній оживилася надія наново, й вона усміхнулася. А однак затремтіло в її душі вже в найближчій хвилі болюче, мов заткнене десь в однім закутку серця жало, коли згадала хвилини, як він заявить батькові, що ось він має сватати наймичку Анну.

— Ти маєш надію, що все закінчиться добре? — спитала наново несміливо і стиха.

— Маю! — відповів він певним голосом. — Не журися вже стільки! — просив, обнімаючи її щиро. — Ти вже так нагрязлася, що стала чорна, як он та земля. За кого ти мене маєш, Анно? Що я в тебе? Ти гадаєш, що обдурю тебе й покину? Ти гадаєш, що в мене нема честі й сумління? Відколи се ти така мудра стала? Ади, які в мене руки! — додав гордо, потішаючи її і простягнувши раптовим рухом вперед себе сильне мускулярне рам'я так, що від мускулів аж лоскотом пішло. — Видиш, яка міць? На чотири такі, як ти, я б заробив, а ти боїшся? Анночко... ти боїшся?

Він підняв її похилену голову й заглянув, зворушений, в її очі. Вони були повні сліз.

— Ну, і плачеш!

Вона обтерла сльози, не сказавши нічого.

— Анночко... — просив м'яким, ослоненим голосом, притягаючи її тепло до себе. — Анночко, що тобі? Я ж тобі кажу: бог нас не покине!

Вона вхопилася його обома руками за шию і заплакала. Щось відняло йому голос.

— Що тобі, Анно? Боже добрий, скажи мені, що тобі? — просив, налягаючи.

— Ніщо, — прошептала, — ніщо! Мені лише так тяжко на серці.

Одна думка промайнула йому блискавкою крізь голову й неначе роз'яснила йому все. «Вона боїться смерті! — роз'яснила. — Так негарзд умирати, гріх!»

І він почав її потішати простими неповоротними словами, а однак скільки почувань, скільки ніжності замикала в собі та мужицька груди! Скільки правди й вірності лежало в його тремтячим голосі, що силувався до ніжності й м'якості, скільки тривоги й щирості зраджували його зворушені добрі очі!

Ледве знав, що говорив, коли звук його голосу віддавав несвідомо найкращу часть його почувань і душі.

— Коли я тут, тобі вже нічого боятися! — повторяв раз по раз. — Все буде добре! Я лише бога просив, аби знайтися тут! Тут я пан! Най що до нас приступить, мені ні перед чим не страшно! Тут я дома! Я лише тут хотів уздріти себе! Нічим не журися! Я стану у всім за тобою, як дуб, і, ану, най хто посміє тебе на волос скривдити — побачить!

— І перед Савою і Рахірою боюся! — обізвалася вона наново журливо. Він махнув легковажно рукою.

— Перед тим дурнем? — спитав. Він знав про перепалку дівчат у полі й обіцяв Анні, що «побалакає» у відповідній хвилі з Рахірою.

— Що вони можуть тобі зробити, коли я тут? Можуть хіба старим зрадити нашу тайну, але наскільки я замітив, не сказали ще нічого. Сава собі добре роздумає, заки зачне зо мною сварню. Він знає, зо мною добре жити в добрі. Йому від мене нема кривди. Я з ним добрий.

— Але він от ледве що говорить з тобою...

— Коли він багато говорив, зозулько? Ні, він не говіркий. Відколи з'єднався з Рахірою, відтоді розпливаються йому слова в роті; але ми живемо в добрі. Він прийде — з'їсть, йде до роботи; прийде знов, пробурмотить щось під носом і йде знов, або візьме стрільбу на плечі і плентається годинами по полі. Увечір іде до неї або й не йде — і се ціла його робота, відколи я дома. Ет, дурний хлопець!

— Оноді я його також бачила зі стрільбою в полі! — обізвалася Анна, потрохи потішена. — Я бачила його ззаду! Він ішов поволі, в думках, без капелюха й дивився в землю перед себе.

— Він винюхе зайців, як пес! — сказав Михайло з усміхом. — Се його найбільша втіха, як зможе застрілити зайця. Ну, щоправда, в нього ліпша рука й ліпше око, як у мене. Та нехай радується тим, що мені до того?

— Але він зайшов потім у «сусідній» лісок! — додала Анна. — А там же нема зайців!

— Він, може, пізніше стріляв звідти! Краєм лісу маєш там всілякі корчі, він, певно, за них заховався. Він же не сміє ходити зі стрільбою, в нього нема позволення на те. Могло б приключитися, що полем ішов би жандарм і відібрав би йому рушницю, і він дістав би за се кару. Се не можна. Він те знає і уважає. Та й таки най уважає. Якби відібрали стрільбу, була би велика шкода. Стрільба дорога й ніколи не хибне пострілом. Коли лише не гукнеш із неї, вона понесе кулю на місце й там уже всьому кінець. Тато гвалт за неї зчинили би. Він те знає, не бійся!

— Я чула, Михайло, — тягнула дівчина несміливо дальше, — що Рахіра забігає тепер уже зчаста, а не раз і по кілька день пробуває у своєї тітки ворожки, он тої циганки, що відбила своїй сестрі чоловіка. Я знаю, що в неї лише тільки на думці, аби мені якого лиха накоїти. Вона може собі роздобути там перемовленого зілля і кинути мені на дорогу. Ти гадаєш; за таке тяжко? Вона погана дівчина. Добре старий Петро каже: «Се, — каже, — бог не сотворив, се само вродилося, тому таке погане!»

— І того ти боїшся, і через те в тебе на душі тяжко? — спитав він, знов сміючися. Вона вагалася з відповіддю.

— Ні, не саме тому, але... — тягнула нерішено, — щось буде, чим я журитимуся, і вже кілька разів снилося мені, що над вашим полем і бурдеєм тягалася туди й сюди чорна мряка. Та й що і надо мною перетягалася вона, як я доглядала в полі товару і шила сорочку. І я не бачила нічого перед собою, ані коло себе, і на хвилину стало так тихо, вже так тихо і страшно, Михайле, що не дай боже нікому дожити такого. А як мряка минулася і я глянула на сорочку, були на ній чорні крапки. На білому полотні — чорні крапки. Се недобре, Михайле, недобре! Пам'ятай собі, що оце недобре! Я вмру!

— Від сьогодні за рік будеш ти в мене газдинею і будеш не собі, але мені сорочку шити. І не чорною волічкою вишивати, а самим червоним шовком і хіром, золотом. Оце ти собі пам'ятай! — сказав він весело. — Журитися нема чого! Що снилося, то снилося! А що я кажу, то вже кажу! — При тих словах вдарив себе п'ястком у свої груди, що аж задудніло, і, усміхнувшись, розсталися.

.....
Того самого дня пізно вечором вийшла Анна з хати. Загорнувшись, пішла до Мендя на Гоппляц по сіль, і, вертаючи, дійшла вже недалеко панського дому, саме до того означеного місця, де свого часу старий Петро бачив великого чорного пса.

Сього вечора не було ясно.

Густа темінь розляглась, і ледве що десь-не-десь забликала на ослоненому хмарами небі срібна зірочка. Темінь так і товпилася довкола неї.

Вона чомусь мерзла і, обвиваючися тісніше сердаком, прискорила кроки. Нараз добачила в темряві ясну постать, що прямувала саме проти неї.

«Сава!» — зойкнуло їй болісно в душі, а відтак перейняла її блискавкою свідомість, що вона сама.

І справді був се Сава.

Він ішов рівною лінією, мов невидимо притяганий нею, і спинився раптом тісно перед нею.

— Сава! — кликнула зовсім беззвучним голосом, і з її лица збігла кров. — Сава!

Він не говорив ані слова.

Вп'явився лише очима в неї. Вони зайняли в нього дивним, фосфоричним блиском і неначе заколихалися.

Його ніжне, дитиняче обличчя стало поважне, майже терпляче, і він обізвався якимсь диким, здавленим звуком.

— Сава! Я тобі нічого не винна! — зойкнула вона, страшно перелякана. — Я тобі нічого не винна!

Але він не відривав від неї погляду.

Здавалося, що той зимний погляд, що мов ніж улискував, пірнув лише на те в її душу, щоб її мордувати. Тепер зробив ще рукою рух, неначеб зривав з плечей стрільбу, не відриваючи від неї очей, і простогнав. Майже без пам'яті зсунулася вона йому в ноги.

— Не вбивай мене! Не вбивай мене! — кликала зойком раз по раз, хапаючися судорожно його колін. — Я тобі нічого не винна!

Однак що се було?

Він стояв хвилину недвижно, мов прикований; коли лежала йому в ногах, і його грудь тяжко дишла. Сопів, неначе по тяжкій фізичній праці, неначеб підніс раптом і кинув до землі величезний тягар або перебіг шаленим бігом широке поле на раптовий, як смерть поважний, поклик.

Кілька хвиль стояв тихо, важко віддихаючи, а відтак, якби відзискуючи пам'ять і розуміючи своє і її положення, копнув її згіржливо ногою і мовчки віддалився.

Коли вона, ослаблена несподіваним, наглим переляком, дрижачи на цілім тілі, піднялася і оглянулася за ним, його вже не було. Неначе розплився в глибокій теміні, так зник із її очей.

Два кроки від неї лежала сіль, яку опустила в переляку, і чорна земля дишла грубою грудю. З-за одної розірваної хмари показався на хвилину місяць, пождав, аж не приволіклася друга й не закрила його зблідніле магічне обличчя наново. Десь недалеко забрехала якась собака, а відтак настала знов цілковита тишина.

Все волосся стануло їй дубом, і вона скричала проразливим голосом. Їй здалося нараз, що вся темінь і вся самотність чорної спустілої землі збилися оце вкупу, заворушилися проти неї, що туй-туй вирине з-за неї наново постать Сави й не лишить її вдруге живою. Білий і рівнин, виросте з одної або другої сторони і зблизиться до неї. Він усе ще з нею не готовий. Вона чула се. Його страшні очі чула на собі, а її душа кривавилася, мов покалічена.

Гірко плачучи, забрала сіль і почала бігти. Все наново оглядалася в дикій тривозі, чи він не здоганяє її, але стрічала лише саму глибоку тишину й густу темряву.

Місцями збивалася вона в величезні клуби і ставала муром проти неї. На розі під липами коло панського дому, потім наздовж попри панський город, усе муром, усе муром, а наостанку коло Докіїного города попри старі верби, що ділили сад Докіїн від її сусідів. Там вона перемінилася в чорну стіну між густим пруттям і сунулася громом на неї. Стогнувши, забігла в домашнє обійстя, а при сінних дверях майже повалилася. Незвичайним шелестом у тихих сінях викликана, вийшла Докія, здивована, зі світлом із хати, і дівчина була би її дверми звалила, наколи б вона в рішучій хвилі не подалася зо світлом назад.

— Бог з тобою, Анно, що ти так летиш? — спитала здивована жінка, підносячи високо світло вгору і освічуючи обличчя і цілу постать задиханої дівчини.

Анна була бліда, неначеб з її лица зникла остання крапелька крові, а з остраху губи її аж поштивніли. Витріщившись на жінку широко створеними, до нестями заляканими очима, затріснула за собою сильно сінними дверми.

— Бог з тобою, дівче! Що таке? — повторила жінка своє питання.

— Ніщо! — вимовила беззвучним голосом. — Я здибала Саву! Я гадала, що він мене уб'є! Ой боже, боже, матінко Христова!

— Та як уб'є, та за що уб'є? — питала живо Докія, вступаючи за дівчиною в хату.

— Ну, таже уб'є! Через Рахіру! Такий був страшний, що... ей! боже, боже, боже!

З печі роздалося півголосне хихотання. Се, підпивши собі трохи, Василь сміявся, та, умостившись вигідно на великій печі, прислухувався уважно всьому, що діялося в хаті.

— Сава хотів тебе вбити? — спитав тепер весело. — Та за що? Щоб забрати собі вашу гуску солі (пресованої солі)? Ну, і було би за що людську душу на себе брати! — і, сказавши се, захихотав знов, як передше, весело, глупкувато.

Докія поставила світло на своє місце, на комин, і звернулася до розпочатої праці коло печі. Анна сіла втомлена на лаву коло неї і оповіла стрічу.

— Його очі були такі страшні, Докійко, — докінчила, — такі страшні, що я скільки жити буду, не забуду їх ніколи!

— Иди, доньцю, йди! — успокоювала жінка. — За що мав би тебе вбивати? Сього й не кажи нікому, бо якби старі почули про се, то б на місці стали тобі ворогами. Сава ж лінюх, пустий з дівчатами, але він не лихий хлопець. Я його знаю, так як і того, другого, знаю. Тобі щось у нім привиділося, і ти перелякалася, доньцю. Иди, лягай на постіль і не згадуй про се нікому.

Відтак принесла з другої, святочної хати свячену воду й покропила нею зворушене дівча, їй було жаль молодої мучениці, що зі самої гризоти й тривоги про своє щастя бачила майже що не в кождім якогось ворога. Зрештою вона вірила і в «нечисті очі».

— Савині очі для тебе тепер недобрі, — об'ясняла спокійно дівчині, — бо для тебе тепер взагалі позори чоловіків шкідливі. А коли ти ще перед ним перелякалася, то певно, що він десь

добре на тебе витріщився! То ти, доньцю, його вже сама злякала!

Так уговорювала й успокоювала вона ще довгий час дівчину, поки ся не лягла до спочинку. Але цілковито не могла її успокоїти. Скулившись на постелі, лежала непорушно і гляділа великими очима мовчки вперед себе.

«Він таки хотів мене замордувати! — говорив у ній якийсь голос, ніби десь дуже здалека. — Я се знаю! Хоч най сьому ніхто не вірить, хоч най вірить, то я се знаю! Оце хотів він таки зробити, хоч бог знає за що!»

Погляд його відчувала на собі, неначеби блискавка попалила її, а його ніжне, дитиняче обличчя, з виразом поваги й болю, не покидало її у сні. Аж надранком попала в сон безсонний. Коли збудилася, були в неї руки зложені, як до молитви. Скільки разів прокидалася вночі зі сну, руки все складалися до молитви. Вона й успокоїла глибоко розриту молоду душу дівочу...